

İSLÂM ve TÜRK CEZA HUKUKUNDA HUKUKİ BİLMEME (CEHÂLET)

Yrd.Doç.Dr. Hakkı AYDIN

1- İslâm Hukukunda Kanunu Bilmemek (Cehâlet)

I- Cehâletin Tarifi, Mahiyeti ve Önemi :

İslâm hukukunda bilmeme karşılığı olarak cehâlet veya cehl kelimesi kullanılmaktadır. Cehâletin kelime manası bilmemek demektir. Bilmemek, bilgili olmanın zıddıdır. Cehâlet bilmeden bir şey yapmaktır¹.

İstilâhî manasına gelince, onu Molla Hüsrev (ölm. 885/1480) Mir'âtü'l-Usûl'de şöyle tarif ediyor : "Bilnebilecek durumda olan dinî esasları bilmemektir."²

Ali Haydar (ölm. 1936) da Usûl-ı Fıkıh Dersleri'nde cehli şu şekilde tarif etmektedir : "Bilebilecek kabiliyette olan bir kimsenin bilgisizliğidir"³.

Biz de cehâleti şöyle tarif edebiliriz : Akıl ve idrâk sahibi bir kimsenin bilmesi gereken dinî esasları bilmemesidir. Daha kısa bir ifade ile bir kimsenin dinî esasları bilmemesi veya bu esaslardan haberdar olmamasıdır.

¹ İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, II, 129, Beyrut, t.y., Mütercim Âsım, Kâmûs Tercemesi, III, 1224, İstanbul, 1305.

² Molla Husrev, Mir'âtü'l-Usûl, s. 632, İstanbul 1312. Keza bkz. İbn-i Nüceym, Fethu'l-Gaffâr bi Şerhi'l-Menâr, III, 102, Mısır, 1936.

³ Ali Haydar, Usûl-ı Fıkıh Dersleri, s. 530, İstanbul 1336. Aynı mahiyetteki tarifler için bk. el-Kâdî Abdünnebi b. Abdürresûl el-Ahmed en-Nekerî, Câmiu'l-Ulûm fi Istilâhâtü'l-Funûn (Dustûrû'l-Ulemâ) I, 420; Beyrut, 1975; Mahmud Esad, Telhis-ı Usûl-ı Fıkıh, s. 486, İzmir, 1312; Bilmen, Hukuk-ı İslâmiye I, 233, İstanbul, 1967; Karaman, Hayreddin, Fıkıh Usûlü, s. 203; İstanbul, 1971 Atar Fahreddin, Fıkıh Usûlü, s. 152, İstanbul, 1988.

haberdar olmamasıdır.

Tariften çok konunun mahiyetini anlatmak ve kavratmak isteyen ilk Usulcüler, cehaleti tarif etmemişlerdir⁴.

İslâm hukukçuları cehaleti, başlangıçta tabii ve fitri bir keyfiyet olarak kabul etmelerine rağmen ehliyete⁵ ârız olup onu sakatlıyan mükteseb hallerden sayıyorlar. Onu mükteseb yani kişiye bağlı bir ârıza olarak görüyorlar. Çünkü kişinin bilmediği dini esasları öğrenmek suretiyle bilgisizliğini ortadan kaldırması, kendi elinde ve gücü dahilindedir. Binâenaleyh kişinin kendi irade ve ihtiyarıyla dini esasları öğrenmeyi ihmal etmesi hatta terketmesi, cehaleti kendi arzusuyla iktisab etmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan da cehalet, kişinin elinde olan ona bağlı bulunan ve ehliyetini sakatlıyan bir hal kabul edilmektedir⁶.

Aslında cehalet insanlar için doğuştan gelme (fitri bir haldir ve bu bakımdan da herhangi bir kusur sayılmaz. Çünkü Kur'an'da "Hiç bir şey bilmezken Allah sizi annelerinizin kanından çıkardı..."⁷ buyuruluyor. Fakat cehaletin, ilim öğrenmek suretiyle ortadan kaldırılması mümkündür. Eğer ortadan kaldırılmazsa, inad edilip bilgisizlikten vazgeçilmezse işte bu ayıptır ve bir kusur olarak kabul edilmesi mümkün değildir⁸.

Cehalet mahiyeti itibariyle iki kısma ayrılır :

⁴ Bk. Debûsî, Takvîmu'l-Edille, vrk. 244 b, Yazma, Süleymaniye ktb. Lâleli bl. nr. 690; Pezdevî, Usûl, (Keşfu'l-Esrâr'la birlikte) IV, 330, İstanbul t. y.; Neseî, Ebû'l-Berrekât, Keşfu'l-EsrârŞerhu'l-Musannif alâ'l-Menâr, II, 519, Beyrût, 1986.

⁵ Ehliyet hakkında kısa bilgi için bk. İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İkrâh adlı makalemize... Atatürk Üniv. İİâ. Fak. Dergisi, Yıl, 1993. Sayı, XI, S. 299.

⁶ Buhâri, Abdulaziz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 330, İstanbul, t. y.

⁷ Nahl Sûresi, âyet 78.

⁸ Buhâri, Abdulaziz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 330; Fenâri, Fusûlü'l-Bedâyi I, 308, İstanbul, 1289; Molla Hüsrev, Mir'ât, s. 622.

a) Mürekkebe Cehâlet : Bir şey bilmeyen kimse, bilmediği şeyin aksini iddia da ederse, bu bilgisizliğine mürekkebe (katmerli) cehâlet denir. Yani bir kimse bir şey bilmez ve bilmediğini de bilmez ise, bunun câhilliği katmerli cehâlettir. Halk arasında da böyle kimselere Zarcâhil adı verilir. Böyle kimse, bildiğinin yanlış veya hatalı olduğuna da ihtimal vermez ve içinde bulunduğu cehaletten bir türlü kurtulamaz.

b) Basit Cehâlet : Eğer bir kimsenin bilgisizliği bilmediği şeyin aksini iddia etmeye varmıyorsa buna da basit cehâlet denir. Bu halde bilgisiz olan kimse, bir şey bilmez, fakat bildiğini de iddia etmez⁹.

Cehâlet konusunda İmâm Şâfiî Hazretleri (öl. 204/804), fıkıh usulüne dair "Risale" adlı meşhur eserinde şunları söylüyor :

Bilgi iki kısımdır :

Birincisi âmmenin (halkın ilmidir. Câhilliği aklına galebe çalmamış her akıllı kimsenin sahip olduğu bilgidir. Normal insanların bu bilgiden yoksun olması imkansızdır. Meselâ herkes beş vakit namaz kılmayı Allah için Ramazan orucunu tatmayı, hacca gitmeyi (gücü yetenlerin), zekat vermeyi (zenginlerin) Allah'ın kendilerine zina, adam öldürme, hırsızlık etme, içki içme gibi fiilleri haram ettiğini bilir. Bunlar halkın tamamı tarafından bilinen emir ve yasaklardır. İşte kulların düşünüp akıl erdirebileceği, uygulayacağı, can ve mallarıyla yerine getirebileceği mükellefiyetler ve kendilerine haram ettiği için kaçınmak zorunda bulunacağı yasaklar bu gibi emir ve nehiylerdir.

Yukarıda zikredilen sınıfa dahil bilgi ve ilim hem Kur'an âyetlerinde mevcuttur, hem de bütün müslümanlar arasında yaygındır. Ehl-i İslâmın halk tabakası, bu gibi bilgileri, kendilerinden önceki halklardan nakledegelmışlerdir. Her nesil, bu bilgileri Allah'ın Resûlünden nakletmişlerdir. Bunların naklinde ve üzerlerine vacip olduğunda asla ihtilafa düşmemişlerdir.

⁹ Molla Hüsrev, Mir'ât, s. 632; et-Tehâveni, Muhammed Ali b. Ali, Kitabu Keşşâfi Istilâhâtü'l-Funûn, I. 253, İstanbul, 1984; Dr. Hüseyin Halef el-Becûri, Avânzu'l-Ehliyye Inde'l-Usûlîyyin; s. 335, Mekke, 1988; Ali Haydar, Usûl-ı Fıkıh Dersleri, s. 530-531; Sava Paşa, İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, II, 332-333, Ankara, 1955.

İşte bu umumî bilgi, rivayetinde, tefsir ve te'vilinde hata olmayan, çekişme ve ihtilaf kabul etmeyen bir bilgi çeşididir.

İkincisi, hâssanın (Fakihlerin) ilmidir ki, bu da haklarında Kur'an veya Sünnet'te açık bir delil (yahut bir icma) bulunmayan ve kulların sorumlu olduğu aslı farzlara, dinî hüküm ve daha başka vaciplere bağlı olan şeylerle ilgilidir. Bunlar ancak te'vil ve kıyas yoluyla bilinir ki, bunu da ancak hukukçu olanlar elde edebilir.

İşte ilmin bu derecesine halk (avam) yükselemez. Havassın da hepsi bu dereceye yükselmekle mükellef değildir. Ama yükselenlerin, kıyas ve tevil yoluyla hakkında açık nas olmayan meseleri çözmeleri gerekir. En azından bir kısmının bunu ihmal etmesi caiz değildir. İhmal etmeyenler, diğerlerinden daha üstün ve daha faziletlidir.¹⁰

Hemen hemen bütün hukuk sisteminin cehâlete veya başka bir tabirle kanunu bilmemeye yer verip onu incelemesinden maksad, bir kimsenin cezalandırılabilmesi veya hukukî işlemlerinin geçerli yahut geçersiz sayılabilmesi hususunda, haklı, âdil veya doğru karar verebilmek, onun buna ehil olup olmadığını tesbit etmekten ibarettir. O halde bir kimsenin hukuken sorumlu olabilmesi için ehliyet ve isnad kabiliyetine sahip olması lazımdır. Hukukî muamelenin sonuçlarına katlanacak olan kimsenin bu muameleyi bilerek kendi irade ve ihtiyarıyla yapması gerekir. Bir kimsenin de cezalandırılabilmesi için suç teşkil eden fiili bilerek ve isteyerek yapmış olması lazımdır. Cezalandırmada kişinin kusurlu olması esastır. Buna göre fail, işlediği fiilin suç olduğunu bilmiyorsa onun kusuru da hafif olacağından cezai mesûliyeti de değişecektir veya büsbütün ortadan kalkacaktır.

O halde diğerleri gibi bu konunun da hukukçular tarafından iyi incelenmesi ve bilinmesi icab eder kanaatındayız. Zira bir şahıs yaptığı bir fiilin suç sayıldığını biliyor veya kanundan hiç haberdar bulunmuyor veyahut kanun hakkında hataya düşüyorsa,

¹⁰ İmam Şâfiî, Risâle, s. 357-360. Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, 1309; Ebû Zehrâ, Usulü'l-Fıkh, s. 347. Neşr Darü'l-Fıkr, ty. (Terceme Şener, Abdülkadir, İslâm Hukuku Metodolojisi, s. 337) Ankara, 1973.

hüsnünîyetle hareket etmiş ve suç işlemek istemiştir. Böyle hallerde hemen onun tecziyesine girmek hakkaniyete ve adâlet prensiplerine uygun düşmiyebilir. Hatta bu, o şahsı gücünün yetmediği bir şeyle sorumlu tutmak anlamına da gelebilir. Halbuki Allah Kur'an'da meâlen "Allah hiçbir insana gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemez"¹¹ buyurmaktadır. O halde sorumluluk insanın gücüne göredir. Teklifte kudret esastır. İslâmiyet, insanları hiçbir zaman zora koşmamış aksine kolay olanları onlara emretmiştir. Zorluk ve meşakket vermez. İşte adâlet ve hukuktaki eşitlik de budur. Binaenaleyh teklif kişinin kudreti ile mütenâstır¹². Yine Kur'an'da "Allah dinde size hiçbir güçlük yükledi"¹³, "Allah size kolaylık murad etti, zorluk murad etmedi"¹⁴ buyurmaktadır.

II- Cehâlet ile İlgili Deliller

İslâmiyette dini hükümleri bilmemenin mazeret ve en azından cezayı hafifletici bir sebep sayılabileceğinin prensip olarak kabul edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Allah kendi emirlerini, isteklerini ve kanunlarını insanlara bildirmek için kulları arasından peygamberler göndermiştir. İnsanların sorumlu olabilmesi için bir Peygamber aracılığı ile kendilerine tebliğde bulunulmuş olması esastır. Peygamberlerin dini esasları ve hükümleri, insanlara bildirmelerinden, duyurmalarından ve öğretmelerinden sonra, onlar ancak mesul tutulabilir. Bunun için belli kavim ve milletler değil, bütün ümmet, millet ve kavimlere peygamber gönderilmiştir. O halde bu söylenenlerle ilgili olarak şu delilleri sıralayabiliriz :

A- Kur'an'dan Deliller

a) "...Hiç bir günahkâr diğerinin günahının cezasını çekmez ve biz, Resul göndermedikçe hiç kimseye azab etmeyiz."¹⁵. Bu âyetten

¹¹ Bakara Sûresi âyet, 286.

¹² Cassâs, Ebû Bekir er-Râzi, Ahkâmü'l-Kur'an, I, 537-538; İstanbul, 1335; Yazır Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I, 997-998, İstanbul 1935.

¹³ Hac Sûresi, âyet, 78.

¹⁴ Bakara Sûresi, âyet, 185.

¹⁵ İsrâ Sûresi, âyet, 15.

anlaşıyor ki, bir millete gönderilen Resûl, onlara Allah'ın hükümleri ile ilgili delilleri açıklayacak, hükümlerin uygulanacağı ortamı hazırlayacaktır. Bu da gösteriyor ki, Şeriat gelmeden önce kullar üzerine farz olan vacipler yoktur. İnsanlar Şeriat gelip kendilerine tebliğ edilmeden yaptıklarından sorumlu değillerdir¹⁶.

b) "(Geçmiş ümmetlerden) her ümmet için (hakka davet etmek için gönderilmiş) bir Resul vardır, Resulleri kendilerine (delilleriyle) geldiği (ve onlar da onu yalanladığı) vakit aralarında ortak hüküm verilir¹⁷. "Allah, Resullerini ve ona inananları kurtarır, yalancılara da helak eder."¹⁸

c) "Ey Allah'ın Resûlü, sen ancak onlara korkulu haberi bildiricisin. Nitekim her kavim için bir hidâyetçi peygamber vardır"¹⁹. Her milletin ve kavmin mucizelerle gelmiş hususi bir peygamberi vardır. Onları hidâyete götürür ve doğruya davet eder.²⁰

d) "Bu şekilde peygamberler gönderilmesi ve onların feci âkibetlerini zamanında haber vermeleri, memleketleri halkı gâfil iken, zulümleri yüzünden Rabbinin helâk etmesindedir"²¹. Bu âyet açıkça ifade ediyor ki, bilmeden bir suç işlemiş olanlara ve zulmedenlere, bu kötülüklerinden dolayı azap edilmeyecektir.²²

e) "...Bu Kur'an bana sizden ve sizden evvelkilerin korkulu âkibetlerini bildirmek için vahyolundu...."²³

¹⁶ Beyzâvî, Nasîruddîn Abdullah b. Ömer, Tefsîru'l-Beyzâvî, I, 692, İstanbul, 1314.

¹⁷ Yûsuf Sûresi, âyet, 47.

¹⁸ Beyzâvî, I, 540.

¹⁹ Ra'd Sûresi, âyet, 7.

²⁰ Beyzâvî, I, 616.

²¹ En'am Sûresi, âyet, 131.

²² Beyzâvî, I, 403.

²³ En'am Sûresi, âyet, 19.

Bu âyet de, Kur'an hükümleri kendilerine ulaşmamış olanların yaptıklarından dolayı ceza görmeyeceklerine veya mesul tutulmayacaklarına delâlet etmektedir.²⁴

f) "O Allah ki, okuması yazması olmayan ümmiler içinde kendilerinden yine kendilerine O'nun âyetlerini okuyan, kendilerini bâtil inançlardan, fena huylardan temizleyip feyizlerinden fikirlerini açıp parlatan, Kur'an'ı ve hikmeti öğreten bir Râsûl gönderdi. Halbuki bundan önce o ümmetler, ne yapacaklarını bilmez bir şaşkınlık içinde idiler"²⁵. Görülüyor ki, onlara Kur'an ve Sünnetle hüküm verip uygulamak için Allah, akli ve nakli ilimleri ve amelleri öğretiyor²⁶.

Bu âyetleri daha da çoğaltmak mümkündür²⁷. Hatta diyebiliriz ki, bütün Kur'an âyetleri bu konuda delildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) gerek Kur'an âyetlerini, gerek hadisleri ile insanların dünyada ne yapacaklarını hareketlerinin bütün iyi ve kötü sonuçlarını kendilerine bildirerek onların hataya düşmelerini önlemiş ve sonradan mazeret beyan etmemeleri için her şeyi açıklamıştır. Bu bakımdan -İmam Şâfi'nin de yukarıda açıkça belirttiği gibi- İslâm ülkelerinde esasen kanunu bilmemek mazeret sayılmaz. Fakat yine de dinî esaslardan gerçekten haberdar olmayanlar için -bunu isbat ettikleri takdirde- hükümleri bilmemek mazeret olabilir...

B- Hadis'den Deliller

a) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Mikdâd (r.a) ın içinde bulunduğu bir bölüğü sefere gönderdi. Bunlar gönderdikleri düşman üzerine vardıklarında, düşmanı dağılmış bir halde buldular. Yalnız zengin birini malının başında gördüler. Bu adam müslümanları görünce "Lâilâhe illallâh" dedi. Fakat Mikdâd, müslüman olduğuna ehemmiyet vermeyip onu öldürdü. Seferden döndüğünde bu mesele Resulüallah'a arzolundu. O da "Ey Mikdâd ! Lâilâhe illallâh diyen birini öldürdün mü?" diye azarladı²⁸.

²⁴ Beyzâvi, I, 373.

²⁵ Cum'a Süresi, âyet. 2; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, VI, 4955-4956.

²⁶ Beyzâvi, II, 519; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, VI, 4956.

²⁷ Bakara Süresi, âyet, 129, Nisâ, 113; Mülk, 8; Zümer, 9 vd.

Yine Buhâri'de Hz. Usâme b. Zeyd b. Hârise de, bir harpde, yakaladığı bir düşman askerini müslüman olmasına rağmen, hemen öldürdü. Hz. Peygamber de "Lailâhe illallâh" dedikten sonra öldürdün mü? diye onu azarladı. Bunu üç defa tekrar etti²⁹.

Buna rağmen Hz. Peygamber Usâme adamı gerçekten iman etmiş kabul etmedi. Ayrıca Kelime-i Şehâdeti söyleyen bir kimsenin öldürülmeyeceğini de bilmiyordu³⁰.

b) Ammar b. Yâsir (r.a) dan : (Biri Hz. Ömer (r.a)'a gelip " -Ben cünûp oldum. Su da bulamadım. Ne yapayım? diye sormuş, Hz. Emîru'l-Mü'minin; -Sünen-i Ebi Dâvud'daki rivayete göre -Ben olsam su buluncaya kadar namaz kılmazdım demiş. Bunun üzerine Hz. Ammar) : Hatırlamaz mısın? Bir defa ben ve sen her ikimiz, bir seferde idik. (İkimiz de cünûp olmuştuk) sen namaz kılmadın. Ben ise toprak üstünde yuvarlandıktan sonra namazımı kılmıştım. Bu yaptığım işi daha sonra Nebiyi-i Ekrem (s.a.v.)'e arzettim de "Sana bu kadarı yeter" buyurup ellerini yere vurdu ve ellerine bulaşan toprağın üzerine üfledikten sonra iki avucu ile yüzünü ve iki elini meshetti."³¹ dedi.

Hz. Ömer (r.a) teyemmümle cünûplükten çıkılamıyacağı teyemmümün ancak abdestin yerini tutabileceği kanaatını taşıdığı için itiraz etmiştir³². Teyemmümle de gusûl abdestinin alınacağını bilmiyordu. Onu Resûlullah öğretti.

c) Ebû Said el-Hudrî'den rivayet etmiştir : O şöyle dedi Hz. Bilâl (r.a) Nebî (s.a.v.)'e güzel bir hurma getirdi. Hz. Peygamber ona : Bunu nerden aldın? diye sordu. Hz. Bilâl; Düşük kaliteli hurmam vardı. Onun iki ölçüğünü iyi hurmanın bir ölçüğü ile değiştirdim ki, size bu iyi hurmayı ikramı edebileyim" dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resulü; "-

²⁸ Miras, Kamîl, Tecrid-i Sarîh Tercemesi, XII, 263-264, Ankara, 1973.

²⁹ Buhâri, Diyât, 1; Megazî, 43; Müslim, K. İmân, 41.

³⁰ Aynî, Umdetu'l-Kâri, Şerhu Sahihî'l-Buhârî XIV, 36, Neşr, Dâru'l-fikr, ty., Nevevî, Muhyiddin, Şerhu Sahih-i Müslim, I, 106, 107, Beyrut, ty.

³¹ Ahmed Naim, Tecrid-i Sarîh Tercemesi, II, 249, 51, Ankara, 1972, Ebû Davud, Sünen, Tahâre, 124.

³² Ahmed Naim, a.g.e., II, 250.

Yazık yazık ! Bu faiz'in ta kendisi, bu aynen faizdir, böyle yapma ! Eğer yapacak olursan kendi düşük hurmamı sat, onlarla iyi hurma al" buyurdu.³³

Müslim'de rivayet edilen hadislerde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) "Onu hemen geri veriniz, sonra bizim hurmamızı satınız, onun parasıyla iyi hurmadan alınız" buyurmuştur³⁴.

Müslim'in rivayet ettiği hadisler delalet ediyor ki, İbn Ömer ve İbn-i Abbas'a fazlalıkların faiz olduğunu belirten hadisler henüz ulaşmamıştır. Onlar bu hadisleri öğrenince hemen yaptıklarını terkettiler ve Resûlullah'ın emrine uydular³⁵.

d) Bir adam Abdullah b. Abbas'a üzümünden yapılan içkinin hükmünü sordu. O da ona şöyle dedi : "Bir adam, Resûlullah'a bir küp dolusu içki hediye etmek istedi. Resûlullah ona Allah'ın içkiyi kesin haram ettiğini öğrenmedin mi? diye sordu. Adam da "Hayır" cevabını verdi. Bu sefer adam onu yanındaki birine fısıldadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ona ne diyorsun? " diye sordu. O da bunu satmasını söyledim" dedi. Resûlullah derhal "onun içilmesini haram kılan satılmasını da haram kıldı" buyurdu. Adam da hemen içki kabının ağzını açtı ve içki de döküldü."³⁶

e) Sehl b. Sa'd (ra)'dan : O, şöyle demiştir; "Beyaz iplik siyah iplikten ayırd edilinceye kadar yiyiniz içiniz"³⁷ ayeti nazil oldu. Fakat (Mine'l-Fecri) kısmı nâzil olmadı. İnsanlar oruç tutmak istedikleri zaman ayaklarına bir siyah, bir de beyaz iplik bağlıyorlardı. Ve bu iki iplik birbirinden ayrı olarak görülünceye kadar yiyip içiyorlardı. Sonra Allah "Mine'l-Fecri" (sabahdan) kısmını da inzal buyurunca öğrendiler ki; siyah ve beyaz iplikten gece ve gündüz kastediliyor³⁸.

³³ Buhâri, Vekâlet, 11; Müslim, müsâkât, 18; Nesei, Buyû 41-48.

³⁴ Müslim, Musâkât, 18.

³⁵ Nevevi, Müslim Şerhi, XI, 24-25, Akşit, M. Cevat, İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar, s. 85, Kültür Basın Yayın Birliği Neşri, ty.

³⁶ İmâm Mâlik, Muvattâ II, 846; M. Fuâd Abdülbâki Neşri, yy., ty. Müslim, Musâkât, 12.

³⁷ Bakarâ Süresi, âyet; 187.

O halde bilmemenin özür sayıldığına dair hadisleri çoğaltmak mümkündür³⁹. Ama bunlarla yetiniyoruz. Buna göre ister İslâm ülkesinde ister yabancı ülkede yaşasın bir kimseye İslâmî emir ve nehtiler ulaşmamış, herhangi bir vesile ile kişiler bilgisiz kalmışsa, bunlar yaptıkları fiillerden sorumlu tutulmazlar. Bilmeyen kimseler her zaman mazeret ileri sürebilir ve bu, ilgililerce dikkate alınır. Sırf bir İslâm ülkesinde yaşamak da bir kimsenin sorumlu tutulması için yeterli değildir. Meselâ İslâm diyarında bulunan her ferdin İslâmî ceza hükümlerini bildiği ve ona göre yargılanması gerektiği sonucuna varılamaz⁴⁰. Bir kimse yasaklardan habersiz veya yasakları mübah sayan câhiller arasında yaşıyor, kalabalık ve ulaşım imkânları olmayan ücra bölgelerde hayatını sürdürüyorsa bu kimseler mazur sayılabilir⁴¹. Ayrıca bir akıl hastalığından yeni kurtarmış, müslüman ülkesine yeni girmiş, henüz her şeyi öğrenip, her şeye alışmamış kimseler de mazeret sahibi olabilirler⁴².

III- Cehâletin Kısım ve Hükümleri :

İslâm Hukukçuları cehâleti dört kısma ayırarak incelemişlerdir :

A- Mazeret sayılmayan ve şüphe de kabul etmeyen cehâlet.

Bu da kendi arasında dört kısma ayrılır :

a) Allah'ın Zatını ve Sıfatlarını inkâr eden kâfirlerin cehâleti :

İnsanlar, mevcut olması hasebiyle Allah'ın varlığını kabul eder ve ona teslim olurlar. İnanmayan kâfirler ise, Yüce ve Kâmil sıfatlarla muttasıf Vâcibu'l-Vücut olan Allah'ın varlığına dair açık açık deliller

³⁸ Buhârî, Tefsir, 30, Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih Tercemesi, VI, 265-266.

³⁹ Başka mısaller için bkz., Müslim, Mûsâkât, 16, 17, vd...

⁴⁰ Kasânî, Bedâiyu's-Sanâyi fi Tertibi's-Şerâi, VII, 33-36; Beyrut 1986, İbn-i Hümâm Beyrut, Tahrir, s.538, Mısır, 1351; Aynı Müellif, Fethu'l-Kadir, V, 248, ty. İbn-i Nüceym, el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik, V, 4 Beyrut, ty.

⁴¹ İbn-i Âbidin, Reddül-Muhtâr alâ'd-Durri'l-Muhtâr, III, 196, İstanbul, 1924.

⁴² Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Mebsût, IX, 88, 96; Kasânî, Bedâyi., VII, 36.

bulunmasına rağmen, dil ile ikrâr ve kalb ile tasdik etmek suretiyle hakka boyun eğmeye ve hüccetlere tabi olmaya yanaşmazlar. Çünkü kendilerini büyük görür ve hakka uymayı gururlarına yediremezler. Halbuki kendilerini çevreleyen iç ve dış delilleri iyice tetkik etseler, Allah'ın varlığını derhal idrak ederler. Çünkü etrafındaki cisimler, a'razlar meydana gelmiş ve onlar sonradan olmuştur. Her sonradan olanın bir mücide ihtiyacı vardır. Çünkü bir cisim kendi kendine yoktan var olamaz. İşte bu mücid de herşeyin yaratıcısı olan Allah'tır.

Aynı şekilde açık açık mücizeleri görüldükten ve bunlar tevâtüren sabit olduktan sonra Peygamberliği, özellikle Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmekte bir cehâlettir. Bilindiği üzere bu konular Kelâm ilminde geniş geniş incelenmiştir.

İnkârı kâbil olmayan bu gibi temel inanç esaslarını inkâr edenlerle münakaşa ve münâzara etmenin hiç bir yararı yoktur. İnadi ve kibri sebebiyle sonradan dinden dönenler ise ayrıca hak ettikleri cezayı bulurlar⁴³.

Çünkü onlar sırf inad ve kibirlerinden dolayı hakkı tasdik etmiyorlar. Nitekim Allah; "Kendilerine kitap verdiklerimiz, Hz. Peygamber'i, kendi çocukları gibi tanır" ⁴⁴ "Kalbleri yakinen bildiği halde sırf büyüklenerek ve kendilerine zulmederek O'nu inkâr ederler" ⁴⁵ buyuruyor.

İslâm dininde, hem dünya hem âhiret bakımından puta, ateşe, yıldıza, güneşe ve benzeri şeylere tapmak yasak ve bâfıldır. Bunlar, İslâm nazarında hiç bir hüküm ifade etmezler.

Fakat gayri müslimlerin önceki dinlerde caiz olup da İslâm dininde yasak olan inançları, hükümleri, örf ve âdetleri geçerlidir. Bu

⁴³ Buhâri, Abdulazîz, Keşf, IV, 330; Nesefî, Keşfu'l-Esrâr, II, 520; Sadru's-Şeria, Tavzih, II, 180, (Telvîh'le birlikte) Beyrut, ty., İbn-i Humâm, Mûsâyera, s. 106, 306; (Musâmera ile birlikte) İstanbul, 1979; Molla Hüsrev, Mir'ât, s. 633; İbn-i Emîr el-Hâc, Takrir, III, 312-313, Beyrut, 1983.

⁴⁴ Bakara Sûresi, âyet, 146.

⁴⁵ Naml Sûresi, âyet, 14.

hükümleri istedikleri gibi uygulayabilirler. İslâmî hükümlere karşı bazılarını müdafaa edebilirler. Kendi serbest iradeleriyle haklarında İslâmî hükümlerin uygulanmasını istedikçe onlara Şerî ahkâm tatbik edilir. Çünkü İslâm hukukunda yerleşmiş olan kaide "yabancıları kendi dinleri ile başbaşa bırakmaktır". Hatta hukukçular arasında yaygın olan kaide "müslümanlarla yabancıların aynı haklara sahip ve aynı borçlardan sorumlu olduklarıdır. Fakihler bu konuda ittîfakla şu hadisleri delil olarak zikrediyorlar :

Hz. Peygamber (s.a.v.) den şöyle rivâyet edilmiştir: "Gayr-i müslimleri kendi dinleri ile başbaşa bırakınız"⁴⁶.

Birçok fıkıh ve fıkıh usulü kitaplarında zikredilen bu hadisi mevcut hadis kitaplarında bulamadık. Ancak Sünenü'd-Dârekutnî'de Hz. Ali (ra) dan gelen ve aynı manada bir rivâyet vardır ve meali şöyledir : Hz. Ali "Zimmetimizde (korunmamız altında) olan yabancıların canı bizim canımız, borcu (diyeti) da borcumuz gibidir"⁴⁷ demiştir.

Dârekutnî, bu hadisin râvilerinden Ebülcenûb'u zayıf kabul ediyor. Fakat aynı meâldeki bir hadisi Aynî, İmam Şâfiî'nin Müsned'inden naklediyor. Onun meâli de şöyledir: "Ebülcenûb el-Esedî diyor ki, "Hz. Ali'nin (ra) huzuruna, zimmi olan bir adamı öldürmüş bir müslüman getirildi. Yapılan duruşma sonunda mevcut delillerden gerçekten öldürdüğü sabit oldu. Bunun üzerine Hz. Ali, o müslümanın da öldürülmesini emretti. Fakat biraz sonra öldürülen zimminin kardeşi çıkıp geldi ve "ben onu affettim" dedi. Hz. Ali ona müdâhele ederek "Seni korkuttular veya tehdit ettiler mi? " diye sorunca kardeşi "Hayır tehdit etmediler fakat onun kısas yoluyla öldürülmesi kardeşimi geri getirmez. Siz onun yerine bana bedelini ödeyiniz" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali "Şunu çok iyi bil ki, korunmamız

⁴⁶ Sadrüşşeria, Tavzih, II, 180; Molla Fenâri, Fusûlu'l-Bedâyi, I, 308; Molla Hüsrev, Mir'ât, s. 634; İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr, III, 316; Güzellîsârî, Mustafa, Menâfî'u'd-Dekâik, Şerhu Mecâmî'u'l-Hakâik, s. 292; İstanbul, 1308; Şâkiru'l-Hanbelî; Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî, s. 374, Suriye 1948.

⁴⁷ Dârekutnî, Ali b. Ömer, Sünenü'd-Dârekutnî maa Zeylihi et-Ta'likî'l-Muğni alâ'd-Dârekutnî (Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîm-Abâdî, Tahkîk : Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî) III, 148, Kahire, 1966.

altında olan yabancıların (zimmîlerin) kanı bizim kanımız, diyeti bizim diyetimiz gibidir" dedi⁴⁸.

Fıkıh kitaplarında Hz. Ali (ra) dan şöyle bir rivâyet daha vardır : "Zimmîler, kanlarının kanlarımız, mallarının mallarımız gibi (koruma altında) olması için cizyeyi kabul ettiler"⁴⁹.

Bu haberi değerlendiren Zeylaî, "bu garîbdir" dedikten sonra aynı haberin Dârekutnî'nin Sünen'inde ve İmam Şafii'nin Müsned'inde rivâyet edildiğini kaydediyor⁵⁰. Abdülkerim Zeydan ise "Yukarıdaki hadis her ne kadar bilinen ve meşhur olan hadis kitaplarında mevcut değilse de manası fakihlerce makbuldür" diyor⁵¹.

Bu konuda Meşhur Fakih Serâhsî de Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr'inde şöyle diyor : "Eğer gayr-ı müslimlerle anlaşma yapılırsa, onların toprakları da İslâm ülkesinin bir toprağı, Şehirleri ve köyleri de, müslümanların Şehir ve köyleri gibi olur. Bu bakımdan müslümanlar, onların topraklarından ve evlerinden herhangi bir şey alamazlar... Çünkü onlar zimmîliği, hakları bizim haklarımız, malları da bizim mallarımız gibi (korunma altında) olması için kabul ettiler ve sulh oldular"⁵².

O halde müslüman olmayan bir kimse içki içse, ona ceza verilmez. Bu hususta icma bile vardır. Müslüman olmayanlar, domuz

⁴⁸ Aynı, Muhammed b. Ahmed, el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye, X, 25 (Tashîh, Muhammed Ömer, Nâsiru'l-İslâm er-Râmfûri) Beyrut, 1981.

⁴⁹ el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ûd, Kitabu Bedâylu's-Sanâyi, VII, 100, el-Merginânî, Ali b. Ebî Bekir el-Hidâye, II, 136, Mısır, ty. ; el-Mevsilî, Abdullah b. Muhammed, el-Ihtiyar li Ta'li'l-Muhtâr, (ta'lik, Mahmud Ebû Dakika) IV, 119, İstanbul, 1951. İbn-İ Humâm, Fethu'l-Kadir, V, 446-47.

⁵⁰ ez-Zeylaî, Cemâluddin Abdullah b. Yûsuf, Nasbu'r-Râye li Ahâdis'l-Hidâye, (maa hasiyetihi Buğyati'l-Elmaî fi Tahrici'z-Zeyli) III, 381, Beyrut 1987.

⁵¹ Zeydan, Abdülkerim, Ahkâmu'z-Zimmîyyin ve'l-Müste'minin fi Dâri'l-İslâm, s. 70, Bağdat, 1963.

⁵² Şerhu Kitâbu's-Siyerî'l-Kebîr, IV, 1530 (tahkik, Abdülaziz Ahmed ve Selâhaddin el-Müncid), ty., yy. Ayrıca bkz., Zeydan Abdülkerim, Ahkâmu'z-Zimmîyyin ve'l-Müste'minin fi Dâri'l-İslâm, s. 70.

eti, şarap satabilir veya bunları yiyebilir. Bir müslüman, bu gibi mallara zarar verse, onun kıymetini sahibine öder. Diğer taraftan gayr-ı müslimlerin alış-veriş, hibe, sadaka vs. gibi muameleleri de caiz ve geçerlidir. Hatta onların Şarab, domuz gibi mallarının kıymetinden vergi dahi alınabilir. Yalnız İmâm Şâfi ve Ahmed b. Hanbel'e göre bir müslüman gayr-ı müslimlerin şarab ve domuzunu telef etse, kıymetini ödemez. Çünkü bu gibi şeyler mutekavvim mal sayılmaz. Mal sayılmayan bir şeyin tazminini de mümkün değildir. Diğer taraftan bu iki İmâm, "Dikkat edin Allah ve Resûlü içki, ölmüş hayvan ve domuz etini alıp satmayı ve putlara tapmayı haram kıldı"⁵³ meâlindeki hadise dayanmaktadır⁵⁴.

Fakat Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre, bir müslüman veya kâfir, herhangi bir zimmînin şarap veya domuz eti gibi mallarını helak etse derhal tazmin etmesi gerekir. Çünkü zimmîlere can ve mallarının korunmuş olduğuna dair garanti, ancak mallarının telef edilmesi halinde bunların tazmin ettirilmesiyile sağlanabilir. Bu meselede Ebû Hanîfe, "-Bir kimsenin dini, onun canına, haklarına ve mallarına yönelebilecek her türlü haksız tecavüze mânidir" demektedir⁵⁵.

b) Mu'tezile, Müşebbihe ve Cehmîyye gibi nefislerine uymuş olan bid'at ehlinin cehâleti.

Bunlardan Mu'tezile, Allah'ın Zâtı'ndan ayrı olarak hayat, kudret, ilim, irâde, kelâm ve diğer subûti sıfatlarını, kabir azabını,

⁵³ Buhârî, Büyü, 112 Müslim, Mûsâkât 13.

⁵⁴ İbn-i Emîr el-Hâc, Tahrîr, III, 313.

⁵⁵ Celâleddin, Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, el-Muğnî fi Usûl'l-Fıkh (tahkik Dr. Muhammed Mazhar Bakâ) s. 383, Mekke, 1403; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannif alâ'l-Menâr, II, 520; Abdülaziz el-Buhârî, Keşfu'l-Esrâr alâ Usûl'l-Pezdevî, IV, 330; Sadruşşeria, Tavzih(Taftazânî'nin Telvihi ile birlikte), II, 180; Molla Fenâri, Fusûlu'l-Bedâyi, I, 308; İbn-i Hümâm, et-Tahrîr, s.535; İbn-i Emîr el-Hâc, et-Tahrîr ve't-Tahbir alâ't-Tahrîr, III, 312; Molla Hüsrev, Mir'ât, s. 633; Abdülâli Muhammed Nizâmüddin el-Ensâri, Şerhu Mûsellemu's-Sübût, I, 160; Emîr Padîşah, Teysîru't-Tahrîr, IV, 211, Beyrut 1983; EbûSaid Muhammed b. Mustafa el-Hadîmî Mecâmîu'l-Hakâik (Şerhi Menâfiru'd-Dekâik ile birlikte) s.292.

Peygamberlerin ümmetlerine şefa'at edebileceklerini, büyük günah işlemiş olanların Cehennemden çıkacaklarını, Allahu Teâlâ'nın âhirette kullar tarafından görülebileceğini kabul etmezler. Meselâ Allah, ilimsiz Âlîm, kudretsiz Kâdir vs. derler.

Diğer taraftan Allah'ın sıfatlarının Kendisinin aynı olmadığını, bu sebepten de kadim olmayacağını, hâdis olduğunu kulların sıfatları gibi zâil olabileceğini kabul ederler ve sıfatlarında Allah'ı kullarına benzetirler.

Keza Cehmiyye Cennetin, Cehennemın, Cennet ve Cehennem ehlinin ebediliğini inkâr eder.

Yukarıda sözü edilen bidatçı fırkaların bu şekildeki cehâletleri, hiç bir şekilde mazeret olamaz ve şüphe kabul edilemez. Çünkü bu konularda da açık, kesin, akli ve nakli deliller vardır. En açık akli delilimiz şudur : Bütün sonradan yaratılmış olan şeyler (Muhdesât) bir yaratıcının varlığına delâlet ettiği gibi, yine o yaratıcının diri, âlim, kâdir, işitici ve görücü olduğuna da delâlet eder. Öyleyse o Zât-ı Bârî'nin hayat, ilim, kudret, işitme ve görme gibi sıfatlarının bulunması ve bu sıfatlarının Zâtı'nın ötesinde birer manasının bulunması zorunludur. Çünkü akıl, ilimsiz bir âlimi, hayatsız bir diriyi ve kudretsiz bir kâdiri imkansız görür ve muhâl addeder. O halde bu açık deliller karşısında Allah'ın kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan uzak, sıfatlarının kendi zâtıyla kâim olduğunda herhangi bir şüphenin bulunmadığı kesindir.

Yine bu konuda bir çok nakli delil de mevcuttur. Bunlardan bazılarının meâli şöyledir : "...(yaratılmışlar) Allah'ın ilminden O'nun dilemiş olduğundan başka hiç bir şeyi kuşatamazlar."⁵⁶

"Fakat Allah, sana indirdiği (Kur'an) ile şahitlik eder ki, O, bunu ilmiyle indirdi."⁵⁷

"Muhakkak rızık veren çok güçlü olan Allah'dır."⁵⁸

⁵⁶ Bakara Sûresi, âyet, 255.

⁵⁷ Nisâ Sûresi, âyet, 166.

"Şüphesiz Allah, insanlar üzerinde lütûf ve inâyet sahibidir. Fakat insanların çoğu buna şükretmez."⁵⁹

Bu konuda daha bir çok âyet ve hadis vardır...

Bununla birlikte bu bid'atçı guruplar, İslâm âlimleri tarafından tekfir edilmemişlerdir. Çünkü bunlar, cehâletlerinde, Kur'an, Sünnet veya akla dayanıp tutunmaktadırlar. Diğer taraftan ehl-i Kiblenin kâfir sayılmıyacağına dair sahih deliller mevcuttur. Meselâ aşağıda meâllerini verdiğimiz ve daha meâllerini veremediğimiz bir çok âyet, günahkâr müminlerin kâfir olmadıklarını açıklamaktadır.

"Ey İman edenler, öldürülen kimseler hakkında size kısâs farz kılındı..."⁶⁰

"Ey İman edenler, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost tutmayınız..."⁶¹

"Ey İman edenler, gerçek bir tövbe ile Allah'a dönünüz; umulur ki, Rabbiniz, günahlarınızı affeder."⁶²

"...Ey İman edenler, hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki kurtulasınız."⁶³

Ve daha bir çok âyet, günah işlemiş olan müslümanın kâfir sayılmıyacağını açıkça belirtiyor. Çünkü bu gibi âyetlerde Allah, günahkâr olan kimselere "mü'min" diye hitâb ediyor ve onların halen müslüman olduğunu beyan ediyor⁶⁴.

58 Zâriât Sûresi, âyet, 58.

59 Mü'min Sûresi, âyet, 61.

60 Bakara Sûresi, âyet, 178.

61 Mumtehine Sûresi, âyet, 1.

62 Tahrîm Sûresi, âyet, 8.

63 Nûr Sûresi, âyet, 31.

64 Buhâri, Âbdulazîz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 338; İbn-i Emîr el-Hâc, Tahrîr, III, 317.

Bu konuda Ebû Dâvud'un rivâyet etmiş olduğu bir hadîsde Allah'ın Resûlü şöyle buyuruyor : "Allah'dan başka ilâh yoktur. Hz. Peygamber O'nun Kulu ve Resûlüdür. " diyenlerden el çekip, günâh işlemesi sebebiyle hiç birini kâfir saymamak ve herhangi gayri meşrû bir fiilinden dolayı İslâm'dan çıkarmamaktır. (Günâh işlese de bir kimse yine mümindir).

İkincisi : Cihâdın, Allah'ın benî (Hz. Peygamberi) Peygamber olarak gönderdiği ve onda ümmetinin sonuncularının Deccâl ile savaşıacağı güne kadar devam etmesidir. Cihâd ne bir zâlimin zulmü ne de bir âdil kimsenin adâleti ortadan kaldıramıyacaktır.

Üçüncüsü de ; Bütün kaderlere inanmaktır⁶⁵. Yine İbn-i Mâce'nin ve Tirmizi'nin rivâyet ettikleri bir hadîste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor : "Bir adamın namaz için devamlı câmilere gittiğini gördüğünüz zaman, onun mümin olduğuna kesin şahitlik ediniz⁶⁶. Çünkü "Allah'ın meşitlerini ancak Allah'a ve âhîret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılp zekâtı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler îmar eder. İşte doğru yolda olanlar bunlardır"⁶⁷.

Buhârî ve Nesâî'nin rivâyet ettiği bir hadîsde de Hz. Peygamber (s.a.v.), "Kim bizim şu namazımızı kılar, kiblemize yönelir ve kestığımız hayvanların etinden yerse, Allah'ın ve Resûlünün ahd ve emanını kazanan müslüman işte odur. O halde Allah'a ve Resûlüne karşı ahd ve emanına hıyanet etmeyiniz"⁶⁸.

Bu konuda daha bir çok hadîs mevcuttur. Nitekim Ebû Hanîfe Fıkh-ı Ekber'inde, bu hadîslere dayanarak "Biz günâhı helâl kabul etmedikçe, büyük günâh işlemiş olsa bile hiç kimseyi günâhından dolayı tekfir edemeyiz." demektedir⁶⁹.

⁶⁵ Ebû Davud, Sünen, Cihâd, 35.

⁶⁶ Tirmizi, İmân, 8, İbn-i Mâce, Sünen, Mesâcid, 19.

⁶⁷ Tevbe Sûresi, âyet, 18.

⁶⁸ Buhârî, Ebvâbu'l-Kible, I. (Tecrid-i Sarîh Tercemesi, I, 336); Nesâî, İman, 9.

"İşte müslüman odur. O, müslüman olan bütün haklara sahip olduğu gibi, müslümanın yerine getirmesi gereken borçlarla da yükümlüdür." rivâyeti de vardır. (Buhârî, Ebvâbu'l-Kible, I).

Bid'atlara karşı bize gereken vazife doğruyu ortaya çıkarmak ve onların batıl şüphelerini ortadan kaldırmak için kendileriyle devamlı görüşüp münakaşa ederek hakkı ortaya koyup onları susturmaktır. Onların yanlış te'villerine de asla itibar etmemektir⁷⁰.

Bid'at ehlinin bu konuda delil kabul ettiği âyetlerden bazılarının meâlleri de şöyledir :

"Rabbın geldiği ve meleklerin de saf saf (geldiği vakit)⁷¹.

"Müslüman olmayanlar, ille Allah'ın buluttan gölgeler için de melekler birlikte kendilerine gelip işlerinin bitirilmesini mi bekliyorlar ? Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür."⁷²

"Onlar halâ azab meleklerinin veya bizzat Allah'ın yahut Rabbinin âyetlerinden birinin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar...?"⁷³

Âdil bir devlet reisine karşı isyan edenler şu meâldeki âyetleri delil olarak ileri sürüyorlar :

"...Hüküm ancak Allah'ındır."⁷⁴

"Kim kasden bir mü'mini öldürürse cezası, içinde ebedi kalacakları Cehennemdir."⁷⁵

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyân eder ve Allah'ın sınırlarını

⁶⁹ Ali el-Kârî, Şerhu Kitâb'l-Fıkhi'l-Ekber, s. 102, Beyrut, 1984.

⁷⁰ Neseî, Keşfu'l-Esrâr, II, 526; Buhârî, Keşfu'l-EsrârIV, 336; Sadruşşerîâ, Tavzih, II, 182; İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr, III, 316, EmîPadîşah, Teysîru't-Tahrîr, IV, 216.

⁷¹ Fecr Sûresi, âyet, 22.

⁷² Bakara Sûresi, âyet, 210.

⁷³ En'am Sûresi, âyet, 158.

⁷⁴ Yûsuf Sûresi, âyet, 40, 67.

⁷⁵ Nisâ Sûresi, âyet, 93; Tevbe Sûresi, âyet, 63.

geçerse, Allah onu içinde ebedi kalacağı Cehenneme sokar. Onun için hor ve alçaltıcı bir azab vardır."⁷⁶

c) Meşrû Halifeye Karşı Çıkan Müslüman Asî ve Bağîlerin Cehâleti :

Meşrû halifeye karşı çıkan asî kendisinin haklı, halifenin haksız olduğu şeklinde yanlış bir tevîlle isyan eder. Eğer yanlış bir tevîl söz konusu değilse, o takdirde girişilen hareket hırsızlık olurdu.

Böyle bir bilgisizlik, bid'atçıların cehâletinden daha hafif bir cehâlettir. Çünkü bid'atçılar, doğrudan sağlam inancı ihlal etmektedirler.

Fakat İslâm âlimlerinden hiç biri, âsilerin kâfir olduklarını söylememiştir. Ancak isyan sırasında, âsiler, İslâmın esaslarından herhangi birini inkâr etmişlerse, işte isyandan da sırf bu yüzden kâfir kabul edileceklerini belirtmişlerdir. Nitekim Hz. Ali (ra) da kendisine isyan eden bağîler hakkında "Kardeşlerimiz bize isyan ettiler." demiştir.

Buna göre bu ifade de beyan olunan esas kardeşlik "İslâm kardeşliğidir". Çünkü Hz. Ali, kâfirlere "kardeşlerimiz" demezdi. Hatta Allah da Kur'an'da âsilere uygulanacak hükümleri açıklarken "Müminler ancak ve ancak birbirlerinin kardeşleridir. O halde kardeşlerinizin arasını (sulh yoluyla) ıslah ediniz"⁷⁷ buyuruyor.

Diğer taraftan bunlar, isyân etmekle İslâm'dan çıkmış olmazlar. Çünkü masiyet müslümanı dininden çıkarmaz. Nitekim Allah birçok âyette günahkâr olanlara da mümin diyor. Yukarıda belirtmeğe çalıştığımız üzere bu konuda bir çok âyet vardır. Meselâ yukarıda zikrettiğimiz Bakara Sûresi, âyet, 178, Mumtehine Sûresi, âyet, 1, Tahrim Sûresi, âyet, 8, Nur Sûresi, âyet, 31, vd. sayabiliriz.

Böyle bir durumda meşrû halifeye düşen görev, âsilerle görüşüp,

⁷⁶ Nisâ Sûresi, âyet, 14.

⁷⁷ Hucurât Sûesi, âyet, 10.

onları ikna ederek şüphelerini ortadan kaldırmaktır. Onlar da böylece savaş çıkmadan belki hakka döner ve itaat ederler. Nitekim Hz. Ali (r.a) isyân etmiş haricilere durumu anlatmak ve onları ikna etmek üzere İbn-i Abbas'ı (r.a) göndermişti.

Eğer isyancılar vazgeçip itaat ederlerse, yapılacak bir şey kalmaz. Fakat diretir ve teslim olmazlarsa o takdirde onlarla savaşmak farz olur. Çünkü Allah Kur'an'da "Şayet müminlerden iki toplum birbirleriyle savaşarlarsa, onların aralarını düzeltiniz. Eğer halâ onlardan biri diğerine karşı haddi aşarsa, siz o tecavüz edip haddi aşanla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"⁷⁸ buyurmaktadır.

Diğer taraftan İslâm toplumunda kötülükleri ortadan kaldırmak (nehiy anılmünker) da farzdır. O halde isyan da, bir kötülük olduğundan ve ikna yolu da netice vermediğinden tek çare savaşa gitmek ve onları yola getirmektir.

Görülüyor ki, bunların açık nas ve doğru te'vil karşısında yanlış yorumları yani cehâletleri kendileri için mazeret sayılmaya uygun değildir⁷⁹.

d) Hukukî Bilgisizlik

İçtihadlarında Kur'an'a veya Sünnet'e muhâlif olan yahut âyet veya hadise ters düşen garîb bir hadisle amel eden hukukçuların cehaleti bu kısma girer.

Bu kısım ile ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz :

1. **Örnek** : Zâhiri mezhebine mensub olan Bîşr b. Gıyâs el-Merîsi (ölm. 218/833)⁸⁰, Dâvud b. Ali el-İsfehâni (ölm. 270/883)⁸¹ ve bunlara tabi olanlar, efendistinden çocuk doğurmuş olan câriyelerin

⁷⁸ Hucurât Süresi, âyet, 9.

⁷⁹ Buhârî, Keşfu'l-Esrâr, IV, 338, İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr, III, 319, Molla Fenâri, Fusûlü'l-Bedâyi, I, 310.

⁸⁰ Hayatı için bkz., Özel, Ahmed Hanefî Fıkıh Âlimleri, s. 26, Ankara, 1990.

⁸¹ Hayatı için bkz., Bülmen, Hukukî İslâmiye, I, 348.

(ümm-i veled) satılmasının caiz olduğu görüşündedirler. Onlar bu hususta Câbir b. Abdillâh (r.a.)'dan rivâyet edilmiş olan şu meâldeki hadîsi esas alıyorlar : Câbir b. Abdillâh şöyle rivâyet ediyor: "Biz Resulüllah (s.a.v.) zamanında çocuk doğurmuş olan câriyeleri (ümmühâtü'l-Evladı) satardık"⁸². Zahiriler, "Câriye olmaları hasebiyle çocuk doğurmadan önce satılmaları kesin olarak bilinenlerin çocuk doğurduktan sonra satılmamaları doğru değildir. Çocuk doğurma şüphesi ile yakın zail olmaz" diyorlar⁸³.

Halbuki hukukçuların çoğuna göre çocuk doğurmuş olan câriyelerin satılmıyacağına dair bir çok meşhur hadis vardır. Bunlardan bazılarının meâli şöyledir : Resulüllah (s.a.v.) Hz. Mâriye hakkında "doğurduğu çocuk onu hür kıldı"⁸⁴ buyurdu.

İbn-i Abbas'dan rivâyet edilen bir hadîsde Allah'ın Resülü "Efendisinden çocuk doğuran her câriye, o efendinin ölümünden sonra hürdür" buyurdu⁸⁵. Aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb (ra) şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.v.) borç karşılığı satılmaksızın veya miras malı olarak kalmaksızın efendisi öldükten sonra çocuk doğuran câriyelerin âzad edilmelerini emretti"⁸⁶.

Diğer taraftan Hz. Ömer (ra)'ın minberden şöyle söylediği rivâyet edilmiştir : "Dikkat ediniz ! Efendileri öldükten sonra çocuk doğurmuş câriyelerin satılması haramdır. Artık onlar köle olarak kalamazlar. Nitekim Ebû Dâvud'un Cabir b. Abdillâh (ra) dan rivâyet edilen "Biz Resulüllah (s.a.v.) ve Ebû Bekir zamanında çocuk doğurmuş olan câriyeleri satardık. Fakat Hz. Ömer (ra) halife olunca onların satışını yasakladı; biz de bu yasağa uyduk" denilmektedir⁸⁷.

⁸² Ebû Dâvud, Sünen, İtk, 8 (IV, 263); İbn-i Mâce, Sünen, İtk., 2, (II, 841).

⁸³ Buhâri, Kef, IV, 341; Neseî, Keşfü'l-Esrâr, II, 529.

⁸⁴ İbn-i Mâce, Sünen, İtk., 2 (II, 841), Aynı meâlde, Ebû Dâvud, Sünen, İtk, 8.

⁸⁵ İbn-i Mâce, Sünen, İtk., 2, (II, 841)

⁸⁶ Beyhâkî, Sünen, X, 344, yy., ty.

⁸⁷ Ebû Dâvud Sünen, İtk., 8, (IV, 263); es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemâm, el-Musannaf, V, 291-95; tahkik, Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1972; Beyhâkî, Sünen, X, 344-47; Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muh, Neylû'l-Evtar, VI, 221-25, ty., yy.

Yukarıda zikredilen haberleri II. asır fukahâsı kabul etmiş ve artık böyle câriyelerin satılamıyacağına dair icma vaki olmuştur. O halde zahirilerin görüşleri, ilgili meşhur haberlere ve söz konusu icma'a aykırı olduğu için kabul edilmemiş ve reddedilmiştir⁸⁸.

2. Örnek : Bısr ve Dâvud gibi Zâhiriye mezhebi mensubu olan bazı kimseler, bilerek yani kasden besmele çekmeden kesilmiş hayvan etlerinin yenmesini helâl olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar, bu meselede şu meâlerdeki hadisi esas almışlardır : "Açıktan söylemese bile her mü'minin kalbinde Allah'ın ismi vardır"⁸⁹. Ayrıca onlar kasden Allah'ın isminin söylenmemesini unutmaya ile söylenmemesine kıyas etmişlerdir. Fakat kasden besmeleyi terketmek başkadır; unutarak terk etmek başkadır. Bunları birbirine kıyas etmek mümkün değildir.

Halbuki bu meselede Allah, kesilirken üzerine besmele çekilmeyen hayvanın etinden yemeyin. Böyle besmelesiz eti yemek şüphesiz fasıklıktır⁹⁰ buyuruyor.

Diğer taraftan unutmaya ile kasden besmeleyi terketme arasında hiç bir ilgi yoktur. Unutan Allah'ın ismini kasden terketmemiştir. Üstelik Hz. Peygamber (s.a.v.) besmeleyi terkeden bir mü'min hakkında "Allah'ın ismi her mü'minin dilindedir." buyurmaktadır. Abbas (ra) dan rivâyet edildiğine göre O şöyle demiştir". Bir müslüman herhangi bir hayvanı kestiği zaman besmele çekmeyi unutursa, o hayvanın eti yenir. Çünkü müslüman kalbinde Allah'ın isimlerinden bir ismi mevcuttur." buyuruyor. Yine Ebû Huzeym'den şöyle rivâyet edilmiştir : "Bir adam Allah'ın Resûlü'nün yanına geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Râsûlu, bizden bir kimse bir hayvan kesse ve besmele çekmeyi unutsa bunun kestiği hakkında ne buyursunuz ?" Bunun üzerine Râsûlullah, "Besmele her mü'minin kalbinde mevcuttur." buyurdu. Başka bir rivâyette de her mü'minin ağzında (dilinde) mevcuttur." buyurdu⁹¹.

⁸⁸ Hattâbî, Kitâbu Meâlimi's-Sünen, (Sünen-i Ebî Dâvud'la birlikte, IV, 263 Beyrut, 1969; Buhârî, Keşf, IV, 341; Fenâr', Fusûlü'l-Bedâyi, I, 311.

⁸⁹ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, IX, 239.

⁹⁰ En'âm Sûresi, âyet, 121.

⁹¹ Hadisler için bkz. Dârakutnî, Ali b. Ömer, Sünenü'd-Dârekutnî, IV, 295;

Ahmed b. Hanbel, Buhâri ve daha başkaları, bu hadisi, zayıf kabul etmiş olsalar da Ebû Dâvud'un Merâsîl'inde rivâyet ettiği şu meâldeki hadis bunu kuvvetlendirmektedir. "Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki, "İster besmele çeksin ister çekmesin müslümanın kestığı hayvanın eti helaldir. Çünkü müslüman (unutmasa da) söylese, ancak Allah'ın ismini söyler."⁹²

O halde bilerek besmeleyi terkeden, islâmı kabul etmemiş sayılmaktadır. Ayrıca besmeleyi unutan kimsenin kestığı hayvan etinin yenilebileceğine dair icma da vaki olmuştur ve Şâri bu konuda dindar olmayı, besmele çekme yerinde kabul etmiştir⁹³.

3. Örnek : Bir müctehidin, Kur'an, meşhur Sünnet veya İcma'a aykırı olarak bir davada, tek bir şahitle ve davacının yeminiyle hüküm verilebileceği yolundaki ictihadi, yanlış ve uyulması mümkün olmayan bir ictihaddir. Çünkü Allah, bir davada kaç tane şahidin gerekli olduğunu açıkca beyan ediyor, ve şöyle buyuruyor : "...Erkeklerinizden iki şahid getiriniz. Eğer iki erkek olmazsa, o takdirde razı olabileceğiniz şahidlerden bir erkekle iki kadın da yeterlidir..."⁹⁴

İmdi şahitliği ve şahitlerin sayısını açıkca beyan eden bu âyet karşısında, tek şahitle ve davacının yeminiyle hüküm vermek mümkün değildir. Tek şahid ve davacının yemini hüküm verebilmek için delil sayılamaz. Ayrıca, bu âyetle iki erkek veya bir erkek iki kadının şahit olarak dinlenilmesinin, bir davada şüpheyi ortadan kaldıracak en doğru hareket olduğunu belirtiyor. Çünkü âyette "İşte bu şekilde şahit getirmeniz, Allah yanında, adâlete daha uygun, şahitlik için daha doğru ve şüpheyi düşmemenize de daha yakındır."⁹⁵ buyuruluyor.

ve Zeyli, et-Ta'lik el-Muğni alâ'd-Dârekutni, ile birlikte, (Tahkik Abdullah Hâşim Yemâni el-Medeni) Kahire, 1966; Beyhâkî, Sünen, IX, 239-40.

⁹² Beyhâkî, Sünen, IX, 240.

⁹³ İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr, III, 321.

⁹⁴ Bakara Sûresi, âyet, 282.

⁹⁵ Bakara Sûresi, âyet, 282.

Diğer taraftan bir şahitle ve davacının yeminiyle hüküm verileceğine ilişkin görüş, meşhur hadise de aykırıdır. Zira Buhârî, Müslim ve Beyhâkî tarafından rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber "Davasını isbat için delil ikame etmek davacıya, yemin de inkâr eden davalıya düşer"⁹⁶ buyurmaktadır.

Bu hadise karşılık olarak rivâyet edilen "Hz. Peygamber bir şahitle ve yeminle hüküm verdi." meâlinde ve Müslim⁹⁷ tarafından da rivâyet edilmiş olan bu hadis munkatıdır ve hükme esas alınmamıştır. Çünkü Müslim de rivâyet edilen hadislerin bazıları munkatıdır. Ayrıca bu hadis yukarıda meâlini verdiğimiz âyete de muhaliftir. O halde âlimlerin çoğuna göre tek şahit ve davacının yeminiyle hüküm verilmez⁹⁸.

B- Şüphe Olarak Kabul Edilen Cehâlet

Had cezaları ile keffâretleri düşürme hususunda şüphe ve diğerlerinde mazeret olarak kabul edilebilecek cehâlet bu kısma dahildir.

Kur'an, meşhur hadis veya icmaa aykırı olmayan ve hakkında kesin bir delili bulunmayan ve içtihad etmeye müsait veya şüpheli konularda hatalı ictihadda bulunmak şüphe kabul edilebilecek cehâlete konu olmaktadır. Burada esasen hakımın şüphe götüreceği bir karar vermesi yeterlidir. Bilindiği üzere şüphe, kesin olmadığı halde, kesin bir şeye benzeyendir. Başka bir ifade ile doğruluğu veya yanlışlığı kesin olarak bilinmeyen şeydir. İşte bu şüphe sanık lehindedir. Ve bu yüzden kendisine verilebilecek olan bir had cezası düşer veya keffâret ortadan kalkar. Bununla ilgili bir iki örnek verelim:

1. Örnek : Adam öldürmüş olan bir kımseyi, öldürülenin yakın akrabalarından biri affettiği halde, diğeri -bilmeden fakat kasıtlı

⁹⁶ Beyhâkî "İnkâr edene yemin gerekir" şeklinde, Buhârî, Rehin, 6; Müslim, Akdiye, 1.

⁹⁷ Müslim, Akdiye, 2.

⁹⁸ Buhârî, Keşf, IV, 342; İbn-i Emir el-Hâc, Takrir, III, 321-323.

olarak- katil öldürse, bu halde kendisi de öldürülmez. Çünkü o, diğer akrabasının katili affettiğini veya affetmesinin kısası düşürdüğünü bilmiyorsa, hakkında kısas uygulanmaz. Zirâ ikinci katile göre birinci katilin öldürülmeyeceği hakkında şüphe söz konusudur. İkinci katil, kendine ait bir hak olan kısas uygulamasının, başkalarının affetmesiyle ortadan kalkacağını veya düşeceğini bilmemektedir. Ebû Hanife, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un bu görüşüne karşılık İmam Züfer, ikinci katil hakkında kısas uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir⁹⁹.

İmdi maktûlün yakınlarından birinin katili affetmesi halinde, diğerlerinin kısas haklarının düşeceği meselesinde fakihler ittifak edemediği için bu konuda icma vaki olmamıştır. Bu mesele ihtilaf olduğundan, ihtilaf da şüphe doğurduğundan, affedilmiş bir katil öldüren vârisin kısas edilemeyeceği kanaatine varılmaktadır. Çünkü Medineli bazı âlimler, af ile kısasın ortadan kalkmayacağı görüşündedirler. Her ne kadar bu içtihad doğru değilse de ihtilaf ve şüpheden de uzak değildir. Zira bu konuda tamamen ittifak sağlanamamış ve öldürülemeyeceğine dair icma da vaki olmamıştır. Şüpheli bir mesele olarak kalmışlar. Şüphenin olduğu yerde ise had cezası verilemez. Fakat İmam Züfer'e göre, maktûlün yakınlarından biri katili affetse, fakat diğeri bu affi bilmese veya onun affetmesinin kararı düşüremeyeceğini zannetse ve katili öldürse, kendisi de kısas edilir. Çünkü onlardan birinin katili affetmesi sebebiyle ondan kısas düşmüştü. Öldüren taraf ister diğerinin affettiğini bilsin, isterse bilmesin bu sübut bulmuş bir affi ortadan kaldıramaz. Mücerred zan onu kısastan kurtaramaz. Asıl katil af sayesinde gerçek bir hayat hakkı kazanmış olduğundan onu öldürmek bir cinayettir ve kısası gerektirir¹⁰⁰. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Şüpheli durumlarda had cezalarını kaldırınız"¹⁰¹ buyurmuştur. Diğer bir hadisin meâli de şöyledir; "Gücünüz yettiği nisbette müslüman suçlulardan cezaları

⁹⁹ Serahsî, Muhammed b. Ahmed, Mebsût, XXVI, 162-163; el-Kasani, Alâuddin, Bedâiyu's-Sanâyi, VII, 248, Buhârî, Abdulaziz, Keşfu'l-Esrâr, VI, 343; İbn-i Emir el-Hâc, III, 325, Esad, Muhammed, Telhîs-i Usûl-i fikh, s. 488, İzmir, 1313.

¹⁰⁰ Buhârî, Abdulaziz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 343, İbn-i Emir el-Hâc, Takrîr, III, 325.

¹⁰¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, Neylül'Evtâr, VII, 110-111.

kaldırınız. Onun için bir çıkar yol varsa, hemen serbest bırakınız. Çünkü hüküm veren devlet reisinin (veya hâkımın) yanlışlıkla affetmesi, yanlışlıkla ceza vermemesinden daha hayırlıdır"¹⁰².

2. Örnek : Bir kimse oruçlu iken kan aldırdıktan sonra bununla orucu bozuldu zannetse ve orucunu bozsa, ona keffâret gerekmez. Sadece yediği bir orucu kaza eder. Fakat bununla orucunun bozulmayacağını bildiği halde yerse keffâret lazım gelir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) "kan alan da kan veren de orucunu bozmuştur" buyuruyor. Bu konuda farklı naslar¹⁰³ bulunduğundan, hukukçular da farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Ahmed b. Hanbel'e göre kan aldırma orucu bozar. İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve Şafî'ye göre oruç bozulmaz¹⁰⁴.

İşte bu farklı deliller, kan aldırın kimseyi şüpheli duruma düşürebilir ve kan aldırın kimse orucunun bozulduğunu zannederek, yiyip içerse ona keffâret değil, kaza gerekir. Esasen keffârette bir ceza söz konusudur. Ceza da kasıtlı fiillerin karşılığıdır. Halbuki orucunun bozulduğunu zannederek yanlış orucunu yiyen kimse de kasıt yoktur. Öyleyse burada şüpheli bir durum vardır. Bu şüphe de keffârete engeldir¹⁰⁵.

3. Örnek : Bir gayri müslim, bir İslâm ülkesine geldikten sonra müslüman olsa ve haram olduğunu bilmeden bu ülkede içki içse, ona had cezası tatbik edilemez. Çünkü o içkinin İslâm ülkesinde haram olduğunu bilmeyebilir. Bilmemesi bir şüphe doğuracağından kendisine ceza da verilmez. Fakat böyle bir kimse zina suçu işlese kendisine ceza verilir. Çünkü zina her dinde haram kılınmış bir fiildir. O kimse zinanın haram olduğunu bilmediğini ileri süremez. Sürse de

¹⁰² Tirmizî, Hudûd, 2, (IV, 25); İbn-i Mâce, Sünen, Hudûd, 5, (II, 850).

¹⁰³ Buhârî, Tıb, II, Savm, 32; Tirmizî, Savm, 60-61; Müslim, Hac, 11, İbn-i Mâce, Siyâm, 18, (I, 537).

¹⁰⁴ Hattâbî, Meâlimu's-Sünen, (Sünen-i Ebî Dâvud'la birlikte), II, 770-771. Ayrıca bkz., Tirmizî, Savm, 60-61, (III, 144-148); Ebû Dâvud, Savm, 28, (II, 770).

¹⁰⁵ Buhârî, Abdulaziz, Keşfü'l-Esrâr, IV, 344; Sadruşşeria, tavzih (Telvihle birlikte), II, 184; İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr III, 425.

kabul edilemez. Fakat aynı zinanın haram olduğunu bilmediğini gerçekten isbat ederse yine de bunun şüphe kabul edilmesi gerekir. Çünkü İslâm'da hükümler, ancak öğrenildikten ve öğretildikten sonra uygulanır. Bilmiyenler her zaman mazur olurlar. Nitekim Said b. el-Müseyyeb'den gelen bir haberde şöyle deniyor: "Bir adam Yemen'de zina etmişti. Durum Hz. Ömer'e bildirildi. Hz. Ömer verdiği cevapta o kimse Allah'ın zinayı haram ettiğini biliyorsa kendisine ceza verilmesini, bilmiyorsa öğretilmesini, öğrendikten sonra zina yaparsa cezalandırılmalarını emretti. Fakat İslâm ülkesinde yaşayan bir Zimmî müslüman olsa ve içki içse onun halî şüphe olarak kabul edilemez. Çünkü yaşadığı ülkede içkinin yasak olduğunu bilir. Ayrıca içkinin o ülkede yasak olduğunu araştırıp öğrenmemesi de lehine kabul edilemez¹⁰⁶.

C- Mazeret Kabul Edilebilecek Olan Cehâlet

Bu cehaleti bazı örneklerle açıklayalım :

1. Örnek : Müslüman olmayan ülkede yaşayan bir kimsenin, müslüman olması halinde İslâmî hükümleri bilmemesi bir cehâlettir. Bu bilgisizliği de onun hakkımda mazeret olabilir. Çünkü yeni müslüman olan bir kimsenin dini hükümlerin hepsini bilmesi veya onları delillerinden anlaması mümkün değildir. Deliller veya naslar, her zaman açık, anlaşılabilir ve kişiye kolay gelen cinsten değildir. Bu yüzden o kimseye de ağır ve anlaşılabilir gelebilir. İşte böyle bir kimse o ülkede müslüman olarak kaldığı ve dini hükümler de kendisine tebliğ edilip öğretilmediği sürece, bunlardan sorumlu tutulamaz. Meselâ böyle bir kimse beş vakit namazın farz olduğunu bilmese ve bu yüzden namazlarını kılamasa, orucunu tutmasa, zekâtını vermese veya hac farızasını yahut diğer farzları yerine getiremese, daha sonra bunları kaza etmesi gerekmez. Fakat İmam Züfer'e göre, kaza etmesi gerekir. Çünkü müslümanlığı kabul eden kimse kendini onun farz olan emirlerinden sorumlu hale getirmiştir. Fakat bilgisizliği yüzünden onları edâ edememiştir. Bu bilgisizlik onların kazasını düşüremez. Nitekim uyuyakalmış bir kimse, namaz vaktini geçirse, sonra o namazı kaza eder. Fakat hukukçuların çoğu, bilgisizliği sebebiyle o kimsenin sonradan farzları kaza etmeyeceği

¹⁰⁶ Buhârî, Abdulaziz, Keşfü'l-Esrâr, IV, 345, Sadruşşeria, Tavzih, II, 184 ;
İbn-i Emir el-Hâc, Takrîr, III, 326.

görüşündedirler. Çünkü müslüman olmayan bir ülkede dinî hükümler yaygın değildir. Fakat müslüman olan bir ülkede uzun müddet yaşayan bir yabancı, müslüman olsa ve İslâm emirlerini yerine getirmese onun bu farzları kaza etmesi gerekir. Çünkü İslâm ülkesinde dinî hükümler yaygın olduğundan bilinmesi ve öğrenilmesi imkân dahilindedir. İslâmî emir ve yasaklar, insanlara anlatılıp duyurulmadığı sürece, onlar bunlardan sorumlu değildirler. Hiç bir mükellef veya muhâtab, İslâmî emir ve yasakların bütünü olan hükümleri öğrenemediği müddetçe o hükümler onları bağlamaz. Sorumlulukta tebliğ etme ve duyurma esastır. Öğretilmeyen, duyurulmayan, yayılmayan her türlü emir, kişiler hakkında mazeret sayılır. Nitekim haram olduğunu bilmeden içki içenler hakkında Allah "İman eden ve güzel ameller işleyenlerin tattıklarında, üzerlerine hiç bir günah yoktur..."¹⁰⁷ buyuruyor. Yine Kible, Ka'be'ye çevrilmeden önce, Kudüs'e doğru namaz kılanlar hakkında "Allah namazlarınızı asla zayi etmez"¹⁰⁸ hükmü veriliyor. Müslüman bir ülkede hemen hemen herkesin dinî hükümleri öğrenme ve duyma imkanı olmasına rağmen, müslüman olmayan bir ülkede öğrenme ve duyma çoğu zaman zor, hatta imkansızdır. Bu bakımdan bilgisizlik orada mazeret sayılabilir. Bu hususta hukukçular şu genel kaideyi vaz etmişlerdir : "Tebliğ edilmeyen, duyurulmayan emir ve yasaklar insanları hiç bir zaman bağlamaz. Yayılmamış ve terkedilmiş her bir emrin bilinmemesi bir mazerettir."¹⁰⁹

Doğru olan ve mükelleflerin hallerine uygun olan da budur.

2. Örnek : Bir vekil, müvekkili tarafından gıyabında azledilmiş olsa, azl haberi kendilerine ulaşınca kadar vekâlet yetkisine sahip olur. Vekâletine son verildiğine dair haber kendisine ulaşınca kadar yapmış olduğu tasarruflar, müvekkilini bağlar. Çünkü vekâlet azledilinceye kadar devam eder. Eğer haberi oluncaya kadar yapmış olduğu işlemler, müvekkili hakkında geçerli olmasa, kendisi bundan

¹⁰⁷ Maide Süresi, âyet, 93.

¹⁰⁸ Bakara Süresi, âyet, 143.

¹⁰⁹ en-Nesefî, Ebû'l-Berekât, Keşfu'l-Esrâr, II, 531; Buhâri'Abdülaziz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 346; Sadruşşerî'a, Tavzih, II, 184; İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîrill, 327; Emîr Padîşah, Teysir, IV, 225.

zarar görür. Yaptığı alış-veriş gibi işlemler kendi üzerinde kalır. Vekil, vekâlet akdiyle bağlı olduğu için, bu görevden alınıncaya kadar, müvekkili adına iş yapmaktadır. Yaptığı işler onun adınadır ve onu bağlar. O halde azilden haberdar olması gerekir. Haberdar olmasa bu bilgisizliği bir mazeret olarak kabul edilir¹¹⁰.

3. Örnek : Bir kimse, şüfedarı bulunduğu bir gayri menkulün satılmış olduğunu duymasa yahut bilmeseyse ve bunu sonradan öğrense bu bilgisizliği onun şufa hakkını düşürmez. Gayrimenkulün satıldığını öğrendiği andan itibaren bu hakkını dava yoluyla ister ve alır. İnsan her zaman şufa hakkı bulunan akarın hemen satıldığını bilmeyebilir. O anda haberdar olamaması onun hakkını ortadan kaldırmaz. Bir kimseden bu şekildeki bilgisizliği mazeret olarak kabul edilmezse ev, arsa veya tarla sahibi bundan zarar görür. Çünkü müşteri, başkasının alakalı olduğu bir şeyi satın almaktadır. Ayrıca şufa ile ilgili hadislerden anlıyoruz ki, ortaklar, komşularının haklarına saygılı olmalıdırlar. Onları hoş olmayan durumlarla karşı karşıya getirmemelidirler¹¹¹.

4. Örnek : Erginlik çağına gelmemiş olan bir kız veya oğlan çocuğunu, annesi veya babasının vekil yahut hakim gibi velisi, dengi olmayan biriyle veya çok az bir mehirle evlendirirse, nikâh kesin olarak sahih olmaz. Fakat dengi olan biriyle veya mehr-i misliyle evlendirirse nikâh bağlayıcı olmamak şartıyla sahih olur. Buna göre bu gibi çocuklar, evlendikleri zaman, evlendirildiklerini biliyorlarsa, buluşa erdikleri vakit, bilmiyorlarsa, buluşdan sonra evlendirildiklerini öğrendikten sonra muhayyerdiler; isterlerse evlenmeye razı olurlar, isterlerse muhakeme yoluyla evliliği feshettirirler. Ama bu gibi çocukları kendi babaları veya dedeleri, küçükken evlendirse, akıl balığ olduktan sonra, onlar evliliği feshettirmezler. Çünkü baba ve dedelerin çocukları hakkında kötü ve zararlı şeyler düşünmesi kabul edilemez. Onlara karşı son derece merhametli ve şefkatlidirler. Hep

¹¹⁰ el-Merginâni, Ali b. Ebi Bekir, Hidâye, III, 153; Buhârî, Abdülaziz, Keşfu'l-Esrâr, IV, 347, İbn-i Âbidîn, Haşiyetu Reddî'l-Muhtâr alâ'd-Durri'l-Muhtâr, IV, 576, İstanbul, 1260; Bilmen, Hukuk-ı İslâmiye, VI, 355.

¹¹¹ el-Kâsânî, Bedâyi, V, 17; Merginâni, Hidâye, IV, 26; Buhârî, Keşfu'l-Esrâr, IV, 348; Nesefî, Keşfu'l-Esrâr, II, 532; Bilmen, Hukuki İslâmiye, VI, 143 İbn-i Emir el Hâc, Takrîr, 329.

onların menfaat ve iyiliğini gözetirler. Fakat baba ve dedeler, dikkatsiz, kötü huylu, düşük tabiatlı ve tamahkâr oldukları için çocuklarını dengi olmayan kimselerle evlendirirlerse bu evlilik batıl olmaz...¹¹²

Görülüyor ki, kazuistek (meselecî) yapısı icabı İslâm Hukukunda cehâletle ilgili olarak tek bir kaide veya kanunî bir hüküm belirlemek mümkün görülüyor... Ancak her meselenin kendine özgü kuralının tesbiti daha kolay görünüyor. Yukarıdaki tesbitlerde hemen hemen bu doğrultuda olmuştur...

O halde İslâm Hukuku, prensip olarak kanunu bilmemeyi mazeret olarak kabul etmektedir. Bu hususta da mensuplarına kanunu öğrenme mükellefiyeti yüklemekten ziyade (ödev nazariyesi) önce hükümleri onlara duyurma, öğretme ve tebliğ etme yükümlülüğünü kendi üzerine alır. Özellikle yeni müslüman olanlara veya müslüman olacaklara hükümlerini ulaştırmadan sorumlu tutmaz. Zaten kanunu bilmemek kazandırıcı bir hak değil, sadece savunmada ileri sürülebilecek olan bir sebeptir. Yani cehâlet isbatta değil defide ileri sürülebilir. "Çünkü Kur'an ve Sünnetle sabit olan dinî hükümlere ve hakkında icma vaki olan meselelere cehâlet iddiasıyla hiç kimsenin muhalefet etmesi mümkün değildir. İşte böyle bir bilgisizlik meşru bir özür sayılmaz"¹¹³.

Fakat İslâmî hükümler, bir İslâm ülkesinde herkes tarafından öğrenildikten, yaygın hale gelerek cemiyette yerleşip istikrar bulduktan sonra, herhangi bir kimse, adı geçen hükümleri bilmediğini ileri süremez. İleri sürse bile bu, mazeret olarak kabul edilemez.

Diğer taraftan, herkes tarafından yasak olduğu tabii olarak bilinebilen, adam öldürme, hırsızlık etme, zina fiilini irtikab etme,

¹¹² Serahsî, Mebsût, IV, 212; Kâsânî, Bedâi, II, 238; Merginânî Hîdâye, I, 198; Buhârî, Keşfu'l-Esrâr, IV, 349; Neseî, Keşfu'l-Esrâr, II, 534, Sadruşşerîa, Tavzih, II, 185, İbn-i Emîr el-Hâc, Takrîr, III, 329; Bilmen, Hukuku İslâmîye, II, 50.

¹¹³ Ebû Zehrâ, Usûlü'l-Fıkh, s. 347.

başkalarına karşı zâlimce davranma gibi suçlar, hakkında da bilgisizlik mazeret sebebi olarak kabul edilemez. Bununla birlikte çok teknik konularda, özel bilgi ve ilgi isteyen meselelerde ileri sürülebilir. Diğer taraftan çok tenha bölgelerde, yasakları bilmeyen veya helal sayanlar arasında yaşamını sürdürmek, iletişim araçlarından ve medeni imkanlardan uzakta bulunmak ve de isbat etmek şartıyla bilgisizlik, hafifletici ve def edici bir mazeret sebebi olarak kabul edilebilir kanaatindeyiz...